

Urvalsprovet i historia 27.5.2020 kl. 9.00–12.00

Förhandsmaterial

Historia mellan 1400–1800.

Anvisningar

- Skriv dina provsvar på svenska eller på finska. Svar som har skrivits på andra språk bedöms inte.
- Skriv dina svar i ett skilt svarsdokument. Ladda ner ditt svarsdokument på samma webbsida från vilken du har laddat ner detta provdokument.
- Skriv dina svar tydligt med hela, korrekt formulerade meningar, inte som punktuppställning.
- Du bör skriva dina provsvar själv och inom utsatt tid. Du ska göra uppgifterna självständigt, utan andras hjälp, och skriva med egna ord. Du kan under provet slå upp i böcker och annat material, men det förutsätts inte att du gör det för att kunna genomföra uppgifterna. Glöm inte att du har begränsat med tid att skriva dina svar.

Bedömning av provet

Del 1 är en tillämpad uppgift i vilken du analyserar det givna materialet och tillämpar dina historiska kunskaper. Delarna 2 och 3 bygger också på utdrag ur historiskt källmaterial. Du besvarar dessa uppgifter i form av essäsvår. Materialet till de tre delarna hittar du i slutet av detta dokument.

Provet mäter omfånget på dina baskunskaper, men särskilt din förmåga att tillämpa dessa kunskaper och uppfatta helheter och sammanhang. Poängsättningen bygger således inte enbart på mängden fakta. Vi bedömer också hur väl du kan välja ut relevant fakta, kan organisera kunskapen och bemästra helheter i dina svar. I bedömningen fäster vi även avseende vid om du kan uttrycka dig tydligt, använda begrepp korrekt och exakt samt bygga upp logiska svar. Då du besvarar materialbaserade uppgifter ska du också demonstrera din förmåga att analysera, diskutera och dra slutsatser utgående från historiska källor.

Poängsättning

Urvalsprovet bedöms på skalan 0–100 poäng.

Del	Du kan få	Du kan bli antagen bara om du får
1	0–40 poäng	minst 20 poäng
2	0–30 poäng	minst 15 poäng
3	0–30 poäng	minst 15 poäng
Totalt	0–100 poäng	

Om du i inte når upp till den krävda minimipoängnivån i en av delarna kan övriga delar lämnas utan bedömning.

DEL 1. Materialbaserad tillämpad uppgift (0–40 poäng)

I materialdelen nedan ser du på s. 3–4 åtta citat (A–H), som illustrerar olika förhållningssätt till djur under tidigmodern tid (nya tiden). Läs dem och besvara följande frågor 1.1–1.3.

Uppgift 1.1

Beskriv vilka olika synsätt på relationen mellan människa och djur som kommer till uttryck i de åtta citaten och förklara hur de olika synsätten kommer fram i texterna.

Svaret får vara högst 1 sida långt (fontstorlek 12, radavstånd 1,5).

Uppgift 1.2

Jämför de åtta texternas syn på djur och djurens egenskaper med varandra.

Svaret får vara högst 1 sida långt (fontstorlek 12, radavstånd 1,5).

Uppgift 1.3

Vad kan skillnaderna i synsätten som de åtta citaten uttrycker bero på?

Svaret får vara högst 1 sida långt (fontstorlek 12, radavstånd 1,5).

DEL 2. Essäuppgift (0–30 poäng)

På sidan 5 ser du två textutdrag som handlar om sjöröveri. Läs utdragen och analysera texternas sätt att beskriva sjörövare och sjöröveri. Jämför texterna med varandra och reflektera över vad skillnaderna kan bero på. Fundera också på varför sjöröveriet ökade under den tidigmoderna tiden, och på vilka sätt man försökte stävja det.

Svaret får vara högst 2 sidor långt (fontstorlek 12, radavstånd 1,5).

DEL 3. Essäuppgift (0–30 poäng)

På sidan 6 ser du ett citat ur den i Åbo 1783 publicerade tidskriften *Angenäma Sjelfswåld*. Textutdraget ingår i en artikel som handlar om kvinnors uppfostran och utbildning under denna tid. Läs utdraget och analysera hur kvinnor enligt texten borde bete sig och vilken utbildning och uppfostran de borde få. Vad tror du att de här synpunkterna kan bero på? Diskutera också textens värde som historisk källa.

Svaret får vara högst 2 sidor långt (fontstorlek 12, radavstånd 1,5).

MATERIAL

Material för del 1

Du ser här nedan åtta citat (A–H). Läs materialet och besvara frågorna 1.1–1.3 på sidan 2.

A. Den italienska handelsmannen Alessandro Magno beskriver i sin dagbok det han sett i en park under en vistelse i London (1562)

Först släpper de ut en billig häst i full utrustning och med en apa sittande i sadeln på en bana som är omgärdad så att man inte kan komma bort från den utan att öppna porten. Sedan låter de fem eller sex av de yngsta hundarna attackera hästen. Därefter byter de ut hundarna mot äldre och mera erfarna. Det mest spännande med denna sport är att se hästen galoppa och sparka i marken tuggande sitt betsel, medan apan håller i sig i sadeln och skriker varje gång hundarna biter den. Efter att ha underhållit publiken med denna sport, som ofta leder till hästens död, leder de ut den och släpper in björnar.

B. Prästen Edward Topsell om knähundar i verket *The Historie of Foure-Footed Beastes* (1607)

Ju mindre valparna är desto större välbehag frammanar de. De är också utmärkta lekkamrater för fruntimmer: de kan bäras under armen, hållas som sällskap, i sängen eller vid bordet. Små valpar är också lämpligt sällskap under vagnsfärder då de ligger i fruns famn och slickar henne på munnen.

C. Falktränaren Simon Latham om falkar i verket *Lathams Falconry or The Faulcons Lure* (1615)

Det enda tränaren kan göra för att locka dessa vilda varelser, som av naturen och till sin art är mycket skygga och rädda för honom, att lyda honom och bli familjära med honom är att han söker vinna deras förtroende genom ett ständigt kärleksfullt och artigt beteende i fåglarnas närvaro och i sin hantering av dem.

D. Författaren John Milton om djuren i sitt tal *In Defense of Learning* (1632)

Plutarkos berättar för oss att hundar som driver sitt byte under jakt visar en kunskap om dialektik och om de av en slump kommer till ett vägskäl använder de sig tydligt av disjunktiva syllogismer i sin slutledningsförmåga. Aristoteles visar att en viss slags näktergal lär musikens grunder till sina ungar. Nästan varje djur är sin egen läkare och många av dem har gett människorna dyrbara medicinska lärdomar: den egyptiska ibisfågeln lär oss nyttan av laxermedel, flodhästen lär oss betydelsen av åderlåtning.

E. Filosofen Nicolas Malebranche om djur i verket *De la recherche de la vérité* (1674–75)

Djuren har ingen intelligens eller själ i det avseende som man vanligen menar med dessa ord. De äter utan att känna välbehag, de gråter utan att känna smärta, växer utan att vara medvetna om det. De önskar inte heller något, de är inte rädda för något och de vet ingenting. Om djuren betar sig på ett sätt som visar på intelligens, beror det på att Gud har skapat dem på ett sätt som ska skydda dem, deras kroppar är skapade så att de mekaniskt undviker allt som är ägnat att fördärva dem.

F. Filosofen Jean-Jacques Rousseau kommenterar i verket *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes* (1754) reseberättelsernas skildringar av djur

Förhastade slutledningar, som inte är frukten av det upplysta förnuftet, tenderar att leda till ytterligheter. Våra resenärer drar sig inte för att likna pongor, mandariller eller orangutanger vid varelser som satyrer, fauner eller sylvaner i den antika gudavärlden. Kanske närmare efterforskningar kommer att visa att dessa varelser i de klassiska berättelserna inte är bestar eller gudar, utan människor.

G. Naturforskaren Georges Buffon om papegojan i verket *Histoire naturelle des oiseaux* (1778)

Den underhåller, den ger avkoppling, den roar; den ger sällskap åt den ensamme; man kan samtala med den, den svarar, utropar, välkomnar, den brister ut i skratt, den uttrycker tillgivenhet[...]. Den verkar röras av smekningar, den ger ömma kyssar; i ett hus i sorg lär den sig att sucka och jämra sig, och att upprepa den älskade avlidnes namn, vilket påminner ömma hjärtan om behag och sorger.

H. Barnboksförfattaren Sarah Trimmer om grisar i verket *Fabulous Histories designed for the Instruction of Children* (1788)

En kvinna berättade: Jag har varit van att betrakta djuren enbart som maskiner vars handlingar drivs av Försynens säkra hand som får dem att göra det som är nyttigt och nödvändigt för deras och deras ungars bevarande. Den kloka grisen som på sistone har visats i London har dock rubbat mina tankar i frågan och nu vet jag inte vad jag ska tro.

Material för del 2

Du ser här nedan två citat (A och B). Läs materialet och besvara fråga 2 på sidan 2.

A. Alexandre Olivier Exquemelin, *De americaensche zee-rovers* (Amsterdam 1678).

När en sjörövare planerar en plundringsexpedition informerar han sina kamrater om detta och han skaffar sig en besättning, något som också behövs på vanliga skepp. Varje man måste själv utrusta sig med vapen och ammunition innan han kan delta i expeditionen. När skeppet lättar ankar förhandlar besättningen om hur provianten skaffas [...] Under måltiderna serveras bara en rätt, men den smakar ofta bättre än läckerheter avsedda för furstehov. Vid matbordet finns det ingen skillnad i rang mellan kaptenen och hans besättning [...] När skeppet är utrustat och alla förnödenheter har skaffats röstar besättningen om plundringsexpeditionens mål. Samtidigt görs ett avtal om hur mycket av vinsten som ska gå till kaptenen för hans arbete och tillhandahållandet av skeppet [...] Om sjörövarna erövrar ett annat skepp bestämmer besättningen om kaptenen får hålla skeppet eller inte. Om det tagna skeppet är bättre än sjörövarnas eget skepp tar de över det erövrade skeppet och bränner det egna. På ett erövrat skepp får ingen röra något för alla pengar, ädelstenar, ädla metaller och handelsvaror delas jämnt mellan männen.

B. The Arraignment, Tryal and Condemnation of Captain William Kidd (London 1701)

Sjöröveri, mina herrar, är det brott som Kapten Kidd anklagas för. Sjöröveri är en växande plåga, störning och harm för handeln och för mänsklighetens fredliga del. Muhammedanerna och hedningarna anklagar de europeiska folken och kristenheten för sjöröveriets plåga som är en skandal som sträcker sig till världens mest avlägsna delar. Sjöröveriet skadar inte enbart den som utsätts för den omedelbara skadan, utan leder också till förluster för alla handelsnationer, handelskompanier och enskilda handelsmän. De måste alla indirekt lida av andras olycka även om de inte själva direkt utsätts för rövare. De lider av sådana onda dåd som de och hela mänskligheten gemensamt och berättigat avskyr och fruktar.

Material för del 3

Här nedan ser du ett citat (A). Läs texten och besvara fråga 3 på sidan 2.

Textens språkdräkt har moderniserats. Observera att artighet på 1700-talet avsåg god ton och ett belevat sätt.

A. "Om fruntimmers uppfostran", artikel publicerad i tidningen *Angenäma Sjelfswåld* 3.6.1783.

Vi börjar då med en Flicka, som skickas till någon av de större Städerna i flickpension: låt höra hurudan hennes uppfostran blir. Hon kommer hit, fullkomligen utrustad med alla de behagligheter, som natur och oskuld kunna framvisa. [...] Men med alla dessa egenskaper, skall hon dock omskapas: hon äger intet av artigheten: Hon har ingen världsvana. [---]

Då hon står och talar med en Kavaljer, bör hon aldrig tala om allvarsamma saker, på det hennes förstånd ej må kunna dragas i tvivelsmål; såframt det icke angår Giftermål och kärleks underhandlingar: Då får hennes allvarsamhet gå bort ända till kyssar och tårar. Men när hon för artighets skull glammar, får hon aldrig stå stilla, aldrig vara tvär, aldrig allvarsam och butter: Hon bör stiga hastigt, än fram än tillbaka, göra Svängningar med Solfjädern, och smårasa, hon bör under den hetaste *discoursen* springa till fönstret: och då Kavaljeren vill säga något med eftertryck, bör hon, liksom av hänryckning, giva till en salva stort skratt, samt i detsamma, för att betaga allt missnöje, springa honom i famnen. Hon bör väl innehava konsten att fånga Sprättars intresse.

En ung flicka bör lära sig Språken. Hur kan man vara artig, utan att vara hemma i det Fransyska språket? Huru kan man kallas för söt och intagande, utan att kunna läspa, och härma några Italienska glosor? Och med allt detta, hur kan man vara modern, då man icke känner de moderna vetenskaperna? De galanta språken intaga första rummen. Är man kännare av dem, så har man vunnit det mesta. Den som icke kan annat än modersmålet, anses hos förnämt folk för en tölp, ohyfsad och utan världsvana. Hos Borgare Folk kan en sådan stryka med, allenast han kan några glosor, samt är väl med i sprättar konsten. Därefter kommer Romaner, kärleksvisor, *Bellettres*, och *Billets doux*: Sådant bör en flicka känna i grund, därtill med kunna vid sammanhang berätta några upp och nedvända Historier, Sagor och Bagateller. Det ligger större makt uppå, att i sitt prat kunna inblanda några Fransyska obetydliga ord, än att på modersmålet kunna säga något förnuftigt, och som äger sammanhang.

Bland de galanta språken räknas Fransyskan och Italienskan *nota bene* hos fruntimmer; ty karlar, hvilka vilja vara Artiga, böra även kunna Engelska och Tyska. Fruntimren böra kunna väl Fransyska språket; och kunna åtminstone sjunga några stumpar Italienska visor.

Kriterier för ett gott svar

I urvalsprovet i historia ska du visa både en solid kunskapsgrund och en förmåga att resonera. Du visar din förmåga att se och förklara helheter, att organisera ditt svar klart och logiskt och att analysera och se relevanta sammanhang i läsning av historiskt källmaterial. I essäsvaren mäts bredden på din kunskap, t.ex. genom mängden av relevant fakta i form av företeelser, namn, årtal, händelser, men vi betraktar också hur du argumenterar och knyter dessa enskilda fakta till helheter. Förmågan att se sammanhang, skapa en logisk röd tråd, hålla sig till saken, använda begrepp korrekt och vara tydlig bedöms också och är en viktig komponent i ett gott svar.

I den materialbaserade uppgiften bedömer vi din förmåga att läsa och analysera historiska texter samt förmågan att sammanfatta och lyfta fram de centrala saker som efterfrågas i de olika frågorna. Vi eftersöker också en förmåga att betrakta textutdragen ur olika synvinklar och att jämföra dem med varandra.

År 2020, då urvalsprovet på grund av Covid 19-pandemin gjordes på distans, påverkades urvalsprovet så att alla frågor kretsade kring utdrag ur historiska texter och således var materialbaserade. Således ingår förmågan att analysera och diskutera historiska källtester i bedömningen av alla svar.

Provet bedömer både historiska kunskaper och för humanistiska studier centrala färdigheter att förstå, analysera, resonera och förklara kunskapsstoff och källmaterial. Det finns inte ett enda gott och rätt svar, utan flera sätt att tackla uppgifterna på en hög nivå.

I det följande (s. 2) hittar du den bedömningsmatris som har använts vid bedömningen av proven. En godkänd prestation kräver att den sökande har uppnått minst nivån god.

Efter matrisen (s. 3–9) ges en närmare presentation av vilka kunskapselement och analytiska angreppssätt som kunde ingå i goda svar på samtliga uppgifter.

Bedömningsmatris

Riktig och relevant kunskap; exakt begreppsanvändning

0: Svaret innehåller ingen kunskap som förutsätts i uppgiften. Uppgiften har förståtts fel.

Nöjaktig: Svaret har knapphändigt innehåll eller innehåller mycket irrelevant. Svarar endast delvis på uppgiften. Hanteringen av begrepp är bristfällig.

God: Svaret innehåller förhållandevis exakt kunskap som motsvarar uppgiften väl. God hantering av begrepp.

Berömlig: Svaret innehåller väsentligt och med tanke på uppgiften meningsfullt avgränsat kunskapsinnehåll. Hanteringen av kunskap och begrepp är exakt.

Analytiskt, logiskt, välunderbyggt

0: Svaret är ostrukturerat och oredigt. Påståenden motiveras inte.

Nöjaktig: Svarets struktur är katalogmässig eller oklar. Granskningen av ämnet är svagt analyserande. Påståenden motiveras.

God: Svaret är till vissa delar analytiskt. Granskningen av ämnet är följd-riktig, även om brister förekommer ställvis. Påståenden motiveras förhållandevis väl.

Berömlig: Svarets generella grepp är analytiskt. Granskningen av ämnet är följdriktig och argumenterande, och påståenden ges goda motiveringar.

Kritiskt, flera perspektiv, förmåga att utvärdera och tillämpa kunskap

0: Svaret innehåller inga (käll)kritiska observationer och ingen förnuftsbaserad utvärdering eller tillämpning av kunskaperna. Svaret visar inga tecken på förmåga att diskutera olika tolkningar eller alternativ.

Nöjaktig: Svaret visar svaga tecken på källkritik samt sporadiska och svaga tecken på diskussion kring olika perspektiv och tolkningsmässighet. Svaret uppvisar endast ringa tillämpning av kunskap.

God: Svaret visar ställvis god (käll)kritisk diskussion och goda tolkningar, samt några goda exempel på tänkande som representerar ett grepp med flera perspektiv. Svaret visar några tecken på förmåga att utvärdera och tillämpa kunskap.

Berömlig: Svaret har ett klart och insiktsfullt (käll)kritiskt grepp. Svaret innehåller välövertvägd diskussion ur flera perspektiv. Svaret innehåller flera exempel på utvärdering och tillämpning av kunskap.

Del 1. Materialbaserad tillämpad uppgift

Uppgift 1.1 (bedömningsskalan 0–15 poäng)

I den här uppgiften skulle du identifiera olika synsätt på relationen mellan människa och djur i de givna citaten som härstammar från en tid på drygt 200 år, från 1560-talet till 1780-talet. I det goda svaret är fokus på uttryckligen denna fråga. Den sökande återger inte enbart citatens centrala innehåll, utan kan definiera vilken slags relation mellan människa och djur det handlar om. Svaret lyfter också fram mönster och gemensamma drag som präglar alla citat eller delar av dem.

Här följer först en genomgång av iakttagelser om de enskilda citaten. Därefter görs jämförelser och iakttagelser om mönster i de tankar och förhållanden som citaten uttrycker.

I det första citatet, A, är människans relation till djuren brutal. Djurens lidande roar och underhåller människorna och texten uttrycker ingen medkänsla med detta lidande. Avståndet mellan människan och djuret är stort.

I citat B är djurets roll och plats en annan. Djuret tilltalar andra känsleregister hos människan än i exempel A, inte rått nöje i att iaktta lidande, utan värme och intimitet. Hundvalparna beskrivs som söta sällskapsdjur och relationen mellan människa och djur är nära och intim; hundvalparna sitter t.ex. i famnen och slickar sin matte på munnen.

I citat C är människan inte heller brutal i sitt beteende mot djuret, falken, utan hon måste lära sig att agera respektfullt gentemot djuret för att kunna tämja det, skribenten talar om att visa artighet och kärleksfullhet till djuret. Citatet innehåller en stor respekt för de vilda djuren som ska tämjäs.

Citat D visar ett intresse för djurens förmågor och skribenten söker kunskap om djuren i antikens lärdom. Djuren kan enligt texten lära människan saker, till exempel om medicin.

I citat E beskrivs djuren som mekaniska varelser utan själ. Gud har inplantat reflexer i djuren som får dem att bete sig ändamålsenligt. Avståndet mellan det själlösa djuret och människan är här stort. Djur tillerkänns inte förmågan att känna smärta eller rädsla, vilket gör att människans handlande mot djur inte hindras av någon hänsyn till djurs lidande (jfr citat A).

I citat F suddas den skarpa gränsen mellan människa och djur. Båda är varelser som kan studeras med naturvetenskap. Rousseau kritiserar människors sätt att likna exotiska djur vid den klassiska mytologins mytiska varelser. Han öppnar för möjligheten att dessa varelser i den gamla mytologin egentligen genom studier ska kunna visa sig vara en art av människor.

I citat G beskriver en nära relation mellan en exotisk fågel och människan, papegojan passar in i människans hem och liv på ett naturligt sätt. Fågel verkar till och med visa upp förmågan att kommunicera med människor.

I citat H ifrågasätts åsikten att djur är själlösa och inte kan tänka genom en berättelse om en kvinna som iakttagit en gris som visar stor klokhet och därefter undrar om hennes tidigare åsikter om djur är korrekt. Gapet mellan djuret och människan verkar minska, liksom i citat F.

Av denna genomgång kan vi konstatera att relationen mellan människa och djur är delvis mycket olika i citaten. Ett uttrycker stor brutalitet i relationen mellan människa och djur (A), många uttrycker människans intresse för djurens egenskaper (B, C, D, F, G, H), en del visar en vänskaplig inställning till djur (B, C, G, H). Även om den brutala inställningen till djurs lidande bara förekommer i citat A, är det kännetecknande för de flesta citat att djuren har ett instrumentellt värde för människorna, och människorna har rätt att utnyttja djuren, lära upp dem, dra nytta av dem, roa sig med dem. Lika i alla svaren är att det finns en hierarki och skillnad mellan djur och människa, men också denna gräns är tydligare hos en del (som i citat A och E) och svagare särskilt i citat F (Rousseau).

Uppgift 1.2 (bedömningsskala 0–10 poäng)

I den här uppgiften skulle du fokusera på texternas syn på djur och djurens egenskaper och jämföra dessa med varandra. I det goda svaret är fokus på detta. I svaret upprepas inte bara citatens innehåll och adjektiv, utan den sökande tolkar och definierar vilka egenskaper djuren ges som arter och som kategorier av djur. Synsätten jämförs med eller ställs i relation till varandra.

Citatet handlar om väldigt olika sorters djur: däggdjur och fåglar, vilda djur och tamdjur, sällskapsdjur och lanthushållningsdjur, europeiska och utomeuropeiska djur och till och med mytologiska djur i fall F. Djuren har artspecifika egenskaper som beskrivs i citatet, men citatet ger också information om synen på djurens egenskaper på en mera allmän nivå, som kategorier av djur som uppfattas som något annat än kategori människa. Här är Rousseau (F) och Trimmer (H) dock lite avvikande.

I citat A ges bilden av djur som själlösa varelser som människan har rätt att roa sig med. Här förekommer hästar, apor och hundar. Hundarna beskrivs som aggressiva och blodtörstiga, hästarna beskrivs som byte för hundarna. Apan har de mest människolika egenskaperna, den kan rida och skrika av skräck.

Citat B handlar också om hundar, men här är hundens egenskaper helt annorlunda än i citat A. De är inte aggressiva eller farliga, utan söta och gulliga.

I citat C beskrivs falken som stolt och skygg, den framstår som ett ädelt djur som har för människan nyttiga egenskaper som kan utnyttjas om den tämjs.

Citat D nämner flera olika djur som alla har särskilda kunskaper eller förmågor som människan kan lära sig av. Djuren kan alltså enligt skribenten vara nyttiga exempel för människan.

Citat E handlar inte om särskilda arter utan definierar djurens egenskaper på ett övergripande plan. Djurens centrala egenskap är att de är icke-rationella varelser utan egen vilja eller förmåga att tänka eller känna. Deras handlingar styrs av beteendemönster som Gud inplanerat i dem.

Citat F uttalar sig egentligen inte om djurs egenskaper på en konkret nivå. Däremot luckrar citatet upp den hos många andra existerande klara gränsen mellan människan och hennes egenskaper och djuret och dess egenskaper.

I citat G beskrivs papegojan som en mångsidig fågel som kan lära sig nya saker, som apan i citat A och falken i citat C. Den verkar känna känslor, skriver Buffon. I utdraget är det ändå inte tydligt om djuret verkligen tänker och känner till exempel empati med sörjande människor, eller om allt bygger på en mekanisk förmåga att imitera sin omgivning. Buffon skriver att den *verkar* röras, den *lärt sig* sucka, den *upprepar* jämranden, vilket antyder det senare.

I citat H förekommer en gris som beskrivs som klok. Citatet lyfter fram den möjliga tolkningen att djur kan vara kloka, inte enbart genom imitation lära sig beteenden som verkar kloka.

Uppgift 1.3 (bedömningsskala 0–15 poäng)

I den här uppgiften skulle du presentera olika förklaringar till *varför* synsätten i textutdragen skiljer sig från varandra. Det handlade alltså om att tolka och förklara *texternas sammanhang*, att kontextualisera dem. Den här frågan kunde tacklas på flera nivåer. I ett gott svar har den sökande kunnat betrakta frågan om olikheter och sammanhang ur mer än ett perspektiv. I det följande lyfter vi fram några centrala faktorer som förklarar synsätten i citatet och deras inbördes skillnader.

För det första kan man förklara olikhet med skribentens position samt *textens syfte och genre*, det vill säga vem skriver och varför. Vissa texter återger egna erfarenheter (A, B?, C, G), några verkar ha ett praktiskt syfte att lära ut nya praktiker och kunskaper (B, C, G), vissa har ett lärt eller filosofiskt och undersökande grepp (D, E, F, G), och den sista är moralisk-pedagogisk (H). En del skribenter skriver tydligt utgående från en egen erfarenhet av djur (C, sannolikt även B och G), medan andra skribenter skriver ur en mera teoretisk position och tematiserar bredare frågor som sanning, lärande, jämlikhet (D, E, F). Det finns också en skiljelinje som kan göras mellan de texter som beskriver (A, B, C) och de som har ett undersökande och filosofiskt perspektiv (D, E, F, G). Vissa texter har tydligt syftet att studera och

förklara ett djurs artspecifika drag (B, C, G), men inte alla. Den sista texten (H) är en berättelse med ett moralisk-pedagogiskt syfte och riktar sig till barn.

Texterna kan också studeras så att man förklarar de *idémässiga sammanhangen*: vilken världsåskådning, vilka läror och traditioner kan ses i materialets olika sätt att behandla temat djur? Då kan man här identifiera Bibelns och den kristna lärans syn på människan som någonting annat än ett djur. Det finns en hierarki mellan människan som har en fri vilja och själ, och det själlösa djuret. Människan är satt på jorden med rätten att härska över djuren. Det är bara citat F (1754) och möjligen H (1788) som i någon mån ruckar på dessa klara av kristendomen givna ramarna för vad ett djur är. Bland de åtta citaten finns dessutom exempel på olika traditioner inom det vetenskapliga tänkandet. Text D (1633) ingår i den äldsta traditionen, evidens och kunskap söks i texter av de gamla auktorerna från antiken. Text E (1674–75) är en naturfilosofisk skrift som härstammar från den cartesiska traditionen (René Descartes) som ser naturen rationalistiskt som en mekaniskt fungerande maskin, medan text G (1788) ingår i en empirisk vetenskaplig tradition inom vilken naturen förklaras genom att studera den, göra observationer. De två senare bygger på två olika utvecklingar i 1600-talets vetenskapliga revolution: rationalism och empirism. Text F (1754) bygger också på tanken att man genom förnuft och empiriska undersökningar ska nå kunskap om naturen, djuren och människan, medan de traditionella och litterära reseberättelsernas sätt att förklara naturen genom antikens mytologi kritiseras.

F är intressant i sitt sätt att luckra upp gränser mellan människa och djur och lyfta upp möjligheten att mytologiska väsen genom undersökningar ska visa sig vara människoarter. Bakgrunden är delvis att man på 1700-talet hade gjort nya observationer av människoapor i Afrika, vilket väckte frågor om hur dessa skulle artbestämmas. Delvis syns upplysningsfilosofiskt materialistiskt tänkande om människans väsen. Att text H som vänder sig till barn tar upp frågan om huruvida djur kan tänka och känna, eller bara agerar i enlighet med sina instinkter och av Gud givna reflexer, visar att diskussionen under århundradet spred sig från en lärd krets till bredare lager av läsande människor.

Den svarande kunde också bygga upp sitt svar med fokus på när texterna är skrivna och hur tiden har påverkat synpunkterna. På en väldigt konkret nivå kan man då t.ex. uppmärksamma att skribenten i citat B skriver om ett nytt fenomen i sin tid (1607), nämligen det under renässansen spridna bruket att hålla sällskapsdjur, och att citat G om papegojan är ett uttryck för européernas växande intresse för att upptäcka och undersöka, och också ta herravälde över, den icke-europeiska världen, dess människor och natur. De europeiska upptäcktsresorna och upptäckten av nya kontinenter syns på ett allmänt plan också som en faktor som påverkade den förändring i världsbilden som kom att ske under nya tiden och den så kallade vetenskapliga revolution som skedde och som syns i ett ökat intresse att utforska naturen som syns i citaten på sätt som skissades ovan. Kristendomen, vetenskapliga revolutionen och upplysningen är här stora företeelser som citaten relateras till i ett gott svar.

På ett allmänt plan kan man konstatera att kunskapen om och förståelsen för djur växte under den här perioden på drygt 200 år. Vetenskaplig reflektion, empiriska studier, ifrågasättande och nya upptäckter ökade kunskapen. Den svarande ska dock inte gå i fallgropen att beskriva citaten som exempel på ständigt växande ny kunskap som har lett till mindre brutalitet i människors beteende gentemot djur.

Del 2. Essäuppgift (bedömningsskala 0–30 poäng)

I den här uppgiften skulle du utgå från två citat som du skulle analysera och jämföra samt ge sammanhang för. De två textutdragen handlar om sjöröveri och är från ungefär samma tid, de är tryckta 1678 och 1701. I ett gott svar har den sökande jämfört texterna mångsidigt (innehåll, stil, syfte, upphovsperson) och behandlat både orsakerna till det tidigmoderna sjöröveriet och vilka åtgärder som togs för att stävja sjöröveri under denna tid, två saker som explicit efterfrågades i uppgiften.

Citat A och B beskriver sjöröveri på helt olika sätt även om det handlar om samma tidigmoderna sjörövarverksamhet. Text A är skriven av en fransk skeppsläkare som själv hade sett verksamheten inifrån, text B har uppkommit i samband med rättegången mot en för sjöröveri anklagad man. En central olikhet är de skilda perspektiven som berättelserna utgår från, en annan är tonläget och värdeladdningen i beskrivningarna som är mycket olika. En orsak till dessa olikheter är texternas olika syfte och genre.

Den första texten (A) är en skildring först utgiven på holländska om sjörövare i Karibien. Den presenterar sjörövarnas interna värld och beskriver dem inifrån. Sjörövarna beskrivs och värderas inte ur

omgivningens synvinkel, utan skribenten redogör för deras interna system och spelregler. Det är en värld av män som beskrivs och en värld där den som kunde utrusta sig med vapen och ammunition kunde ta del av en sjörövarexpedition och på lika villkor delta i beslutsfattande om mål och verksamhet. Bytet delades enligt texten jämnt och sjörövarsamfundet framstår i texten som jämbördigt och rättvist med platt hierarki. Texten går således inte in på den skada som sjöröveriet tillfogar andra.

Den andra texten (B) är på ett helt annat sätt direkt ute efter att anklaga och fördöma sjöröveri. Det här beror på att textens genre och syfte är helt andra än i det första textutdraget. Text B är ett utdrag av rättegången i Storbritannien mot kapten Kidd 1701 och har uppkommit med syftet att anklaga och få Kidd dömd för piratism. För att få stöd och öka anklagelserna mot kapten Kidd talar åklagaren om hur sjöröveriet påverkar den globala handeln överlag. Sjörövarverksamhet skadar alla folk, länder, kompanier och individer som idkar handel, hävdar åklagaren i textutdraget. Extra kraft i argumentet tas också i att muslimska och hedniska folk anklagade de europeiska länderna och kristenheten för denna plåga som sägs vara en skandal som sträcker sig till alla delar av världen. Den religiösa identiteten var vid denna tid en central grund för hur folk och folkslag indelades.

I det här skedet, kring sekelskiftet 1700, sträckte sig européernas handelskontakter och handelsvägar över hela världen och den globala handeln som uppkommit sedan de europeiska upptäcktsresorna under 1400-talets andra hälft och 1500-talets första hälft hade blivit en viktig grund till europeiska länders välstånd. Både europeiska stater och ekonomiska konsortier, så kallade handelskompanier, grundade kolonier och handelsstationer i andra delar av världen. Det var uttryckligen sjövägarna och sjöfarten som upprätthöll denna handel och den rikedom den genererade.

Kolonialhandeln hämtade dyrbara och delvis nya material, föremål och livsmedel till Europa. Spanjorerna skeppade särskilt ädla metaller från sina amerikanska kolonier, men sockret, som odlades på sockerplantager i Karibien, blev en viktig dyrbar produkt. Kaffe, te, kryddor, bomull, porslin, ädla träslag importerades också.

När skeppen transporterade stora rikedomar och eftertraktat gods blev också sjöröveriet ett växande gissel. Det blev lönsamt att rusta skepp för plundringsexpeditioner som det beskrivs i text A. Spanjorerna arbetade på aktivt med att hindra andra länders handelsmän att få fotfäste i Karibien, vilket ledde till motåtgärder av andra sjömakter, som t.ex. Storbritannien som understödde piratism mot spanska fartyg och spanska kronan, vars välstånd på 1500- och 1600-talet i så hög grad byggde på de rikedomar som skeppades över haven från Amerika till moderlandet. Engelska, franska och holländska pirater plundrade flitigt spanska fartyg som fraktade guld och andra rikedomar från nya världen till spanska hamnar. Sjöröveriet ingick här i en gråzon av verksamhet mellan det kriminella och det av stater sanktionerade.

Även om sjöröveriet delvis kunde understödjas av stater som ett sätt att skada konkurrenterna blev piratismen ändå ett problem som skadade alla och blev ett stort gissel för handeln. Eftersom kolonialhandeln hade blivit en så viktig grund för de europeiska stormakternas välstånd och makt var det viktigt att skydda den egna handeln. Man försåg handelsfartygen med beskydd med hjälp av krigsfartyg som kunde försvara handelsfartygen mot sjörövarnas angrepp. Som vi ser i text B fördes sjörövare och sjörövarkapten också till rätta och dömdes till döden för sjöröveri, vilket blev kapten Kidds öde år 1701.

Del 3. Essäuppgift (bedömningsskala 0–30 poäng)

I den här uppgiften skulle du läsa ett utdrag ur en artikel i tidningen *Angenäma Sjelfswåld* från 1783. Därefter var ditt uppdrag att göra tre saker: 1) beskriva och analysera hur kvinnor enligt textutdraget borde bete sig och vilken uppfostran och utbildning de borde få, 2) tolka varför texten uttrycker de synpunkter på kvinnors beteende, utbildning och uppfostran som den gör, samt 3) diskutera vilket värde texten har som historisk källa. I ett gott svar finns alla dessa delar med.

Summering och analys av innehåll:

I citatet beskrivs en flicka eller ung kvinna som sänds från landsorten till staden för att uppfostras och utbildas för att få ett mera förfinat umgängessätt. Hon beskrivs som naturlig och oskuldsfull, men saknar förfining och vana att föra sig i förnåma kretsar. Stad och land, kultur och natur, utbildning och oskuld ställs här emot varandra. Den utbildning som texten beskriver ingår således i en umgängeskultur som präglade de högre stånden, artighet och världsvana är de två nyckelorden som ges i textens inledning.

Sällskapslivet och umgängeskunsten har i citatet en central position. Kvinnorna skulle tillägna sig noggranna beteendekoder som reglerade alla känslouttryck enligt strikta normer. Kvinnan förväntades inte gå utanför gränserna för vad som var lämpligt för hennes kön, hon förväntades inte fördjupa sig i allvarliga samtal eller visa ett gott förstånd, utan skulle visa upp ett behagligt sätt.

Kvinnans beteende skulle, som det beskrivs i texten, vara välregisserat, skribenten beskriver väldigt teatrala handlingsmönster och känslouttryck. Texten lägger inte bara betoningen på *vad* hon säger, utan lika mycket eller mera på *hur*. Kvinnlig glättighet uttrycks genom kroppsgester och rörelse.

Samvaron mellan man och kvinna beskrivs i citatet som ett slags lek eller ett skådespel där var och en spelar sin roll. I det här sociala spelet skulle kvinnan inte vara för blyg eller tillbakadragen, utan glad och livfull.

Språkkunskaper, och särskilt moderna språk, hörde till den förfinade utbildningen för flickor och kvinnor. Enligt citatet var franska och italienska språk som en väluppfostrad kvinna hade lärt sig, men de galanta europeiska språken var snarare en accessoar för den förnäma kvinnan, något att krydda umgänget med.

Förväntningarna på en man och på en kvinna är enligt texten delvis lika – artighet, förmåga att umgås belevat, språkkunskaper förväntas av alla som är av högre social bakgrund – men i grunden är kvinnans och mannens sfärer åtskilda. Allvarliga ting och förnuft hör männen till, kärlek och äktenskap hör till kvinnornas område. I kvinnors utbildning ingick därför läsning av sådant som passade ihop med dessa teman: romaner och kärlekssånger, kärleksbrev och dylikt. Kvinnan utbildades för att attrahera en man och bli gift.

Tolkning av orsak och sammanhang:

I det goda svaret har den sökande tagit upp 1) det skiktade och hierarkiska samhället, 2) skillnaderna i mäns och kvinnors utbildning och roller i 1700-talssamhället, och 3) den franska kulturens och språkets betydelse för 1700-talets europeiska elit.

Viktigt är att identifiera att den utbildning som beskrivs i citatet gäller flickor och kvinnor inom de högre stånden: högre borgerskap, ämbetsmannaskikten, adel. 1700-talets svenska samhälle var socialt starkt skiktat och hierarkiskt. Umgängesvanor och livsstil var på samma sätt socialt skiktade. Som man kan se i citatet visade man att man hörde till ett visst socialt skikt genom sitt beteende. Texten talar om att män och kvinnor som inte kan utländska språk uppfattas som "tölpar", de uppfyller inte kraven på belevat och världsvant sätt inom det här skiktet. Det här är också orsaken till att en ung och oskuldsfull flicka från landsorten trots sina goda egenskaper behöver sändas till staden för att lära sig artighet och världsvana. Hennes sociala status hängde på detta.

I en riktigt avancerad läsning av materialet har den sökande kunnat identifiera att det här närmast handlar om ett mellanskikt, eller medelstånd, "det tredje ståndet", som under 1700-talet växte och fick allt större betydelse i samhället. Detta mellanskikt bestod av högre borgerskap och ofrälse ståndspersoner som strävade efter att avancera socialt bland annat genom att imitera adelns livsstil. Barnens utbildning och äktenskap med förnämre familjer var en av strategierna.

Vid sidan av dessa sociala behov av att markera status och ställning genom uppfostran och beteendekoder förklaras den i texten beskrivna kvinnorollen och kvinnoutbildningen med kvinnans roll och plats i samhället inom de högre stånden. Det fanns en skiljelinje mellan kvinnors och mäns utbildning och målsättningen för kvinnors och mäns utbildning var helt olika. Kvinnor hade inte tillträde till offentliga uppdrag och yrken i samhället, utom i undantagsfall t.ex. i yrken som barnmorska, lärarinna eller hovdam. Målet för kvinnors fostran var inte att möjliggöra fortsatt utbildning eller yrkesroller som för männen. Kvinnor utbildades för uppgifter i det privata (hushållet) och för sällskapslivet. Den främsta tänka karriären för en kvinna var äktenskap.

Slutligen kunde den sökande peka på 1700-talets kosmopolitiska adelskultur och den franska kulturens, språkets och förfiningens betydelse i det gustavianska Sverige (Gustav III:s tid 1772–1792).

Sällskapskulturen vid denna tid var starkt knuten till en gemensam europeisk umgängeskultur som var förfinad, belevad och teatral. Känslorna och känslouttryckerna var framträdande, samtidigt som förnuftet och vetenskapen också hade en framträdande plats, vilket också syns i citatets hänvisning till den moderna vetenskapen.

Textens värde som historisk källa:

Slutligen frågades efter den sökandes syn på textens källvärde. En viktig utgångspunkt här är att alla historiska källor kan ha ett värde som källa. Materialets källvärde beror på vilka frågor vi vill ställa till våra dokument. Att texten inte är ett neutralt offentligt dokument gör inte det nödvändigtvis till en dålig källa, inte heller det faktum att påståendena i texten kanske inte är helt sanningsenliga.

Den sökande kunde ytterligare göra olika slag av observationer. Texten representerar ett smalt socialt skikt och säger ingenting om till exempel allmogeflickors utbildning. Den är inte heller nödvändigtvis – eller ens sannolikt – en rättvis bild av flickors fostran och utbildning inom borgarståndet och adeln, utan visar en föreställning, en norm eller kanske en nitbild av denna fostran.